

ANTECKNINGAR FRÅN JUGOSLAVIEN

av Villy Bergström

Jag tror att Jugoslaviens försök med demokrati i det ekonomiska livet är värt ett ingående studium, skriver Tidens redaktören Villy Bergström, som våren 1968 besökte landet som deltagare i en SAP-delegation.

Får jugoslaverna vara i fred kommer de att erbjuda ett spännande exempel, anser han.

Våren 1968 hade jag förmånen att delta i en SAP-delegation till Jugoslavien. En del av de erfarenheter jag gjorde vid det tillfället tror jag kan ha ett allmänt intresse, varför jag här i all anspråkslöshet redovisar några intryck av ekonomiska och politiska problem. Tyvärr har jag inte den kunskap om Jugoslavien, som skulle behövas för att sätta in mina erfarenheter i ett större perspektiv på den jugoslaviska och östeuropeiska utvecklingen.

SAP-delegationen var Socialistiska Alliansens gäst. Socialistiska Alliansen är en bred organisation inom vilken ryms olika politiska och fackliga rörelser. Alliansen har drygt 8 miljoner medlemmar (Jugoslavien har 20 milj innevånare) och utgör den viktigaste kanalen för artikulering av politiska intressen "nerifrån och uppåt" och för den politiska ledningen att föra ut politiken bland folket. Vi hade ingående diskussioner om politiska och ekonomiska problem med ledningen för Alliansen på federal nivå men även med delstatliga och lokala representanter. Vidare hade vi under en eftermiddag en givande diskussion med representanter

för ett arbetarråd vid en stor verkstadsindustri utanför Belgrad. Vi hade alltså möjlighet att penetrera problemen på många olika nivåer, varför jag förs påstå att vi fick en rätt bra bild av en del viktiga problem.

Konkurrensideologi

1965 genomfördes i Jugoslavien en genomgripande ekonomisk reform. Valutan devalverades kraftigt samtidigt som tullskyddet skars ned. Ekonomin öppnades för västkonkurrens i högre grad än tidigare. Vidare innebar reformen ett ytterligare avlägsnande från central administrativ styrning. Beslutsfattandet decentraliserades och nya incitament infördes i det ekonomiska livet. På många områden befinner sig de jugoslaviska företagen numera i intensiv konkurrens på hemmamarknaden med varandra och med utländska företag. Numera tillåts — på vissa villkor — privata utländska investeringar i Jugoslavien såsom "joint investments" med inhemska företag. Slutligen kan nämnas att jugoslaverna har full frihet att söka arbete utomlands. Jag tror att be-

teckningen styrd marknadsekonomi ganska väl täcker det nuvarande systemet men det bör tilläggas att inslagen av administrativ styrning och marknadshushållning är annorlunda fördelad än här i Sverige, vilket delvis kommer att framgå nedan.

Vi var naturligtvis intresserade av lönerelationer och inkomstfördelning. Har man i Jugoslavien, där privat äganderätt till produktionsmedlen endast förekommer i liten skala inom jordbruk, handel och hantverk, lyckats komma väsentligt längre än hos oss vad beträffar inkomstutjämning? Skillnaden i levnadsstandard mellan Belgrad och landsbygden omkring tycktes vara enorm, vilket var det enda vi med egna ögon kunde konstatera.

När vi tog upp jämlikhetsfrågorna (löneskillnader, inkomstfördelning) med folk i ledningen för Socialistiska Alliansen fann vi till vår förvåning att önskvärdheten av en jämnare inkomstfördelning knappast upplevdes som ett angeläget problem. Tvärtom, man pläderade inte utan energi för lönedifferenser och skillnader i levnadsstandard som inbyggda sporrar i det ekonomiska systemet och som utslag av produktivitetsskillnader hos arbetskraften i olika näringar, regioner och yrken. Även arbetarrådsrepresentanterna vid den omnämnda verkstadsindustrin såg likartat på problemet. Tillspetsat kan jugoslavernas ståndpunkt karaktäriseras så, att man ansåg jämlikheten vara alltför stor i den jugoslaviska ekonomin, den ansågs utgöra ett hinder för en snabb ekonomisk utveckling.

Nu får man komma ihåg att Jugoslavien befinner sig i en process som leder bort från central, administrativ ledning av ekonomin. I utgångsläget efter kriget startade man med en rigid industrialiseringspolitik och då var in-

komsterna starkt utjämnande. Decentraliseringsprocessen har gått parallellt med ökade inkomstskillnader mellan regioner, näringsgrenar och yrken. Den processen har naturligtvis stött på politiskt motstånd — de minst industrialiserade områdena i söder kräver tex mer centralism — och anhängarna av de nya idéerna har byggt upp en argumentation och en ideologi som riktar sig mot centralismen och det därmed sammanhängande egalitära samhället. Kardelj,* som gav ett starkt intryck av analytisk skärpa och som hade förmågan att snabbt föra diskussionen till det centrala, stod för den ovan angivna förklaringen.

Låg per capita-inkomst

Samtalet med Kardelj i Ljubljana var höjdpunkten under vårt besök. Han gav en övertygande klar och öppen analys av de ekonomiska problemen. Vad beträffar inkomstskillnaderna inom Jugoslavien framhöll han att de grupper som har en internationell arbetsmarknad måste ha ungefär den levnadsstandard i Jugoslavien som de skulle få om de emigrerade. Eftersom per capita-inkomsten är mycket låg — extremt låg i vissa delar av landet — i jämförelse med Sverige, måste det finnas betydligt större inkomstskillnader i Jugoslavien än i Sverige. Jugoslavien har redan stora problem genom avtappning av den kvalificerade arbetskraften och man måste hålla i minnet att en VD i ett stort jugoslaviskt företag har

* Kardelj är den främste ideologen bakom reformeringen av Jugoslaviens ekonomiska och politiska system. Han intar en ställning i Jugoslavien som kan liknas vid Wigforss' i Sverige.

lägre inkomst än en kvalificerad yrkesarbetare i Sverige. Kardelj framhöll att stora delar av arbetarklassen kräver en inkomstutjämnning men att "intelligentian" gör motstånd.

Till det positiva i fördelningsbilden hör naturligtvis frånvaron av betydande kapitalinkomster. Staten äger — med de undantag som nämnts — realkapitalet och detta förvaltas helt decentraliserat av arbetarråden ute i ekonomin. Arbetarråden har att av företagets bruttoöverskott betala en förräntning av det kollektivt ägda kapitalet, att hålla det intakt genom reinvesteringar samt att betala en skatt på nettovinsten. Det som därefter återstår disponeras av arbetarråden antingen för självfinansiering av en utvidgad verksamhet eller för löneuttag. (Det är också möjligt för arbetarråden att ge och ta lån på kreditmarknaden eller att direktinvestera i andra företag.)

Decentralisering eller tillväxt?

Här ligger alltså ett av de väsentliga incitamenten i ekonomin. Arbetarråden och löntagarna i företagen har ett uppenbart intresse av att hålla nere kostnaderna och att finna projekt med goda utsikter till avkastning för vinstmedleri. Ju större vinsten är desto större utrymme finns det för lönehöjningar omedelbart eller i framtiden. Men denna konstruktion av decentraliseringen inrymmer samtidigt en väsentlig svaghet. Enligt planerna för hela ekonomin är det meningen att företagets sparande — självfinansieringen — skall svara för ca 45 %, bankerna för 25 % och statsbudgeten för 30 % av finansieringen av ekonomins totala investeringsverksamhet. Det framgick klart av våra diskussioner att det är svårt att hålla investeringskvoten uppe med den

konstruktionen eftersom arbetarråden tenderar att ta ut vinsterna i form av lönehöjningar. I stället för att investera för framtida lönehöjningar tar man ut en omedelbar konsumtionshöjning. Problemet är störst i de områden som är lägst utvecklade, minst i redan industrialiserade områden som Slovenien. Härigenom tenderar skillnaderna i industrialiseringsgrad att förstoras. Existensen av detta problem visar å andra sidan på det positiva att företagsdemokratien och den ekonomiska demokratien är en realitet i Jugoslavien — kanske den enda i världen?

Kardelj såg mycket klart vilka problem den nuvarande decentraliseringen kommer att föra med sig. Ekonomin har öppnats för intern och extern konkurrens. Detta har framkallat och kommer att framkalla omfattande strukturaliseringar. Arbetslösheten angavs till över 300 000 personer — ungefär 9 % av "labour force" — under 1967—68. I liberaliseringens spår följer naturligtvis arbetslöshet och rörlighet på arbetsmarknaden och ju större rörligheten blir på arbetsmarknaden desto mindre fast rotade blir arbetarna och tjänstemännen vid enskilda företag och därmed försvagas ytterligare viljan att spara i företagen. Kardelj tycktes se lösningen i en intensiv ekonomisk upplysning och möjligen någon form av progressiv inkomstskatt på fysiska personer som skulle göra det tilltalande att spara i företagen.

Har arbetarråden makten?

SAP-delegationen träffade som nämndes ovan representanter för arbetarrådet vid en stor verkstadsindustri utanför Belgrad. Företaget hade ca 2 700 anställda. Omsättningen låg på 20 milj dollar per år. Ungefär 30 % av pro-

duktionen, huvudsakligen traktorer, gick på export.

Detta företag styrs av ett arbetarråd om 65 medlemmar. Dessa rekryteras från olika grupper av anställda efter nominering av fackföreningen. Medlemmarna i arbetarrådet väljs för två år och de kan sedan inte omväljas förrän efter ytterligare två år. Rekryteringen till arbetarrådet går vanligen via "lokala" arbetarråd på de olika fabriksavdelningarna.

För att säkra rekryteringen till arbetarråden bedrivs en omfattande utbildningsverksamhet i fackföreningens regi. Vid tillfället för vårt besök befann sig ungefär 400 man i frivillig utbildning i ekonomiska och sociala ämnen.

Arbetarrådets verkställande utskott

Mitt intryck är att arbetarrådet närmast intar en mellanställning mellan en bolagsstämma och en bolagsstyrelse vid ett liknande företag i Sverige. 65 personer är naturligtvis en alltför stor församling för att den skall kunna ha den reella ledningen av företaget. Rådet sysslar med riktlinjer för och kontroll av den verkställande ledningens politik.

Å andra sidan tycks det förekomma betydligt mer av reell diskussion om företagspolitik i arbetarråden än vid en svensk bolagsstämma i ett jämförbart företag.

För att förstå var makten ligger är det viktigt att veta hur beredningen av ärendena för arbetarrådet går till. Ofta väcks en fråga ursprungligen i arbetarrådet varefter den hänskjuts till arbetarrådets *verkställande utskott*, som består av 10 medlemmar från arbetarrådet inklusive VD. Arbetarrådets VU tycks motsvara en direktions eller annan inre krets omkring VD i ett svenskt fö-

retag. Ofta anlitas ekonomisk och juridisk expertis utifrån.

Ett par detaljer kan tilläggas: VD har vetorätt gentemot arbetarrådets beslut ifall han finner beslutet lagstridigt. Vidare, i vissa frågor har fackföreningen den avgörande makten. Fackföreningen kan t ex desavouera arbetarrådet när det gäller beslut i frågor om lönerelationer m m.

Vi tog upp frågan om rationaliseringar, avskedanden och kapitalbildning med representanterna för arbetarrådet. Man erkände oförbehållsamt att den nuvarande maktfördelningen leder till en takt i strukturrationaliseringen som är för låg bedömt utifrån de värderingar som hyses centralt. Arbetarrådet har naturligtvis svårt att lägga ned olönsamma driftsenheter och avskeda arbetare ifall det leder till arbetslöshet eller andra försämringar för de berörda. Bankerna pressar dock på i de här frågorna i samband med kreditansökningar, och underlåtes rationaliseringsverksamheten kommer naturligtvis företaget förr eller senare i svårigheter.

På "vår" traktorfabrik bygger verksamheten på en finansplan för ett år i taget. I den fastslås nödvändiga avskrivningar, beräknade skatter, beräknad nettovinst samt beräknat kapitalökningsbehov. Vid tillfälligt höga vinster brukar överskotten hållas på bank eller lånas ut till andra företag direkt. Då och då genomförs fusioneringar genom att någon underleverantör slås ihop med det större företaget t ex vid finansieringsproblem för det mindre företaget.

Kärnproblemet tycktes vara arbetarrådets tendens att underlåta en möjlig utvidgning av kapitalutrustningen för att i stället ta ut höga löner. Även vid diskussionerna med representanterna för arbetarrådet underströks det alltså

att priset som får betalas för decentraliseringen är svårigheten att upprätthålla kapitalbildningstakten. Det positiva med Jugoslaviens "problem" är naturligtvis det att de enskilda människornas värdering av konsumtion nu jämfört med konsumtion i framtiden kan slå igenom på ett helt annat sätt än hos oss. Frågan gäller alltså om man är beredd att låta de demokratiska principerna vara vägledande också när det gäller avvägningen av den totala investeringskvoten i ekonomin. På den punkten torde Jugoslavien vara ett av de mest demokratiska länderna i världen för närvarande.

Löneskillnader

Hur såg lönedifferentieringen ut inom företaget? Arbetarrådet och fackföreningen tycktes ha tre kriterier för lönedifferentiering: 1) Erfarenhet och anställningstid, 2) ansvarsställning samt 3) arbetsställets miljö (smuts, buller m m gav tillägg). Dessa kriterier används för att fastställa grundlönen och fördelningen av vinsten sker sen i proportion till grundlönerna. Följande uppgifter ger en viss uppfattning om lönerelationerna:

- 1) En "okvalificerad" yrkesarbetare med något år bakom sig i företaget har ca 400 kr/mån.
- 2) En specialarbetare 600 à 800 kr/mån.
- 3) VD har ca 1 200 kr/mån.

De allra lägsta lönerna vid fabriken låg på 200 kr/mån. Dessa uppgifter avser nettolöner — beskattningen ligger huvudsakligen på företagsvinsterna. Förhållandet mellan lägsta och högsta lön är alltså ungefär ett till sex och den relationen hade fastställts av arbetar-

rådet. (Förhållandet torde stämma ganska väl med lönerelationerna efter skatt i medelstora svenska företag.)

Rörligheten på arbetsmarknaden är relativt stor, varför ovan relaterade normer anses vara tämligen representativa. Det bör dock tilläggas att bristen på tekniker och ingenjörer på sina håll framtvingat "fringe benefits" som förändrar bilden. Särskilt i de minst utvecklade områdena har tekniker och ingenjörer skaffat sig stora förmåner.

Det har ibland framskyntat att det förekommer strejker i Jugoslavien och det framhölls också av våra värdar — icke utan viss stolthet. Jag påpekade ovan att det förekommer integration mellan företag. En del framgångsrika företag har lagt under sig en hel kedja av konkurrenter eller underleverantörer så att det uppstått koncerner. Koncernen leds då av ett arbetarråd och vid "dotterbolagen" finns enskilda arbetarråd. Det kan då naturligtvis uppstå motsättningar mellan koncernledningen och "dotterbolagen" och ibland leder detta till strejker. Dessa är fullt lagliga och regleras inte i några förordningar eller avtal utöver det att anställda vid post, telegraf och järnvägar har varselskyldighet.

Det framhölls att de anställda i företagen upplever en stark samhörighetskänsla men att det ofta uppstår motsättningar gentemot andra företag. Vid "vår" traktorfabrik t ex var arbetarna märkbart irriterade över att den firma som sköter exporten av deras artiklar gör höga vinster. Exportföretaget utgör ju en "improduktiv" del av kedjan mellan råvaran och konsumenten, menade man. Vinsten borde i stället hamna i traktorfabriken. På en fråga om inte sådant kunde rättas till kontraktvägen fick jag svaret att detta inte var möjligt eftersom exportfirmorna inte

konkurrerar med varandra. Arbetarrådsrepresentanterna uttryckte faktiskt bekymmer över att direktören i exportfirman har mycket högre lön än deras egen VD. Även bankerna tycks inta en privilegierad ställning genom frånvaro av konkurrens, varför lönenivån ligger relativt högt för banktjänstemän med viss irritation hos industriföretagens anställda som följd.

Avslutningsvis vill jag framhålla att jag frapperades av den öppna stilen och debattglädjen bland de jugoslaver vi hade kontakt med. Man gjorde nästan affär av motsättningarna, man tycktes njuta av dem. Vid besöket på

traktorfabriken slogs jag av att arbetarrådets representanter uppträdde med auktoritet och kunskap i nivå med VD. Det var ett umgänge på likställd fot mellan fackföreningens ordförande — verkstadsarbetare — ordföranden i exekutivkommittén — också verkstadsarbetare — och VD. Jag tror att Jugoslaviens försök med demokrati i det ekonomiska livet är värt ett ingående studium. Får jugoslaverna vara ifred kommer de att erbjuda ett spännande exempel som svensk arbetarrörelse har all anledning att följa med uppmärksamhet.

När det gäller
klicheér...

REBUSCHER
TECKNINGAR

AKTIEBOLAGET
KLICHÉTEKNIK
TORSGATAN 2 111 23 STOCKHOLM Tel. 08/205531